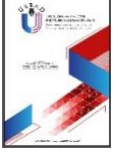

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International
Journal of Social Sciences Academy, Yıl 2, Year 2, Sayı 3, Issue 3,
Haziran 2020, June 2020.
e issn: 2687-2641

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ (AB) İLİŞKİLERİNDE 1990'LI YILLARIN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF THE 1990S IN THE TURKEY-EUROPEAN UNION (EU)
RELATIONS

Diğdem SOYALTIN COLELLA

Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi. Altınbaş Üniversitesi, İstanbul/Türkiye.

Asst. Prof. Dr., Department of Political Science and Public Administration, School
of Economics, Administrative and Social Sciences. Altınbas University,
Istanbul/Turkey.

digdem.soyaltin@altinbas.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7221-517X

Makale bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Mart / 04 March

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04 Mayıs / 04 May

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Soyaltın Colella D. (2020).
Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinde 1990'lı Yılların Analizi. *USBAD
Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(3), 26-56.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism
detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Avrupa'da bütünleşme süreci 1990'lı yıllarda önemli dönüm noktalarından geçmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulması ile başlayan bütünleşme süreci önce Avrupa Topluluğu daha sonra da Avrupa Birliği (AB) adı altında ülkeler arasında siyasi ve ekonomik iş birliğini teşvik etmiştir. AB, 1990'larda ulus-üstü özellikler taşıyan bir yapıya dönüşmüştür. Bu derinleşme adımlarını Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin genişleme sürecine dahil olmaları takip etmiştir. Bu genişleme sürecinde aday ülkelerin siyasi koşullarından dolayı AB, adaylık koşullarını yeniden düzenleme ve koşulluluk mekanizması ile daha kapsamlı bir demokratikleştirme politikası oluşturma yoluna gitmiştir. AB, 1990'lı yıllarda hem genişleme hem derinleşme ile uğraşırken, Türkiye 1980 askeri darbesi sonrası siyasi istikrarın sağlanması ve demokrasinin tesis edilmesi için adımlar atmakla meşgul olmuştur. Türkiye'de koalisyon hükümetleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ile birlikte anılan 1990'lar AB'nin Türkiye'de siyasi açıdan radikal demokratik değişikliklere yol açacak kadar derin, kesin ve güçlü bir etki yaratmasını önlemiştir. Bu nedenle Türkiye'de AB'nin demokratik etkisini ele alan çalışmalar genelde 1999'da adaylık statüsünün kazanılmasından sonraki döneme odaklanmıştır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlayan bu çalışma Türkiye'nin AET ile 1963'te imzaladığı Katılım Ortaklığı Antlaşması ile kurumsal bir kimliğe bürünen ilişkilerin 1990'lı yıllar boyunca geçirdiği sürece odaklanmış, 1990'lı yılların AB-Türkiye ilişkilerinin gelişimine olan etkilerini incelemiştir. Bulgular göstermektedir ki 1990'lı yıllarda taraflar arasında Gümrük Birliği ile geliştirilen ticari ilişkiler siyasi bağların gelişmesi için bir altyapı oluşturmuş, taraflar arasında sosyalizasyonu sağlamıştır. Daha da önemlisi 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan politik ve ekonomik istikrarsızlıklar AB adaylık statüsünün alınması için gerekli olacak demokratik zeminin oluşmasını sağlamış, siyasi aktörler için bir ders çıkarma ve öğrenme sürecine dönüşmüştür. Bu öğrenme sürecinin verdiği ivmeye demokratik koşulluluğun güçlü etkisi de eklenince Türkiye'de adaylık statüsünün kazanıldığı yıl olan 1999'dan 2000'lerin ortasına kadar ile çok kapsamlı reformlar yapılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, demokratik koşulluluk, Gümrük Birliği, 1990'lar, ders çıkarma

Abstract: The integration process in Europe has gone through important milestones in the 1990s. Started with the establishment of European Economic Community (EEC), the integration process promoted economic and political cooperation between the member countries first under the name of European Community and then the European Union (EU). The EU had turned into a political structure with supranational features in the 1990s. The deepening initiatives were coupled with widening of the EU with the membership applications of Central and Eastern European Countries (CEECs). Given the political condition in the CEECs countries, the EU revised the

accession conditions and opted for a more comprehensive policy of conditionality to promote democratisation in the candidate countries. The democratic conditionality tuned out to be the main mechanism of the democratic transformation in the CEECs. While the EU was dealing with widening and deepening at the same time in the 1990s, Turkey was occupied with taking steps to ensure political stability and re-establish democracy after the 1980 coup d'etat. The coalition governments, political and economic stabilities of the 1990s prevented the EU to have a deep and strong democratic impact in Turkey. With the candidacy status in 1999, Turkey became subjected to the conditionality/compliance principle of the EU. Similar to the CEECs, the conditional incentives offered by the EU promoted democratic reforms in Turkey. Yet, the literature focusing on the democratisation in Turkey largely focused on the period after Turkey gained accession status from the EU in 1999 without paying enough attention to the lessons learnt in the 1990s. Aiming to fill this gap in the literature, this study focuses on the period of 1990s in the Turkey-EU relations and examines the impact of lessons learnt for the democratisation process in Turkey. Turkey-EU relations gained an official status with the signature of Association Agreement with the EEC in 1963 which envisaged establishing a Customs Union by 1996. The empirical evidence shows that the Customs Union did not only contributed development of trade between Turkey and the EU countries but also provided an institutional foundation for the political relations. Moreover, as Turkish officials started to attend meetings in Brussel, socialize and exchanged ideas with their counterparts, a "we-feeling" emerged which promoted cooperation between two parties. More importantly, the political and economic crises in the 1990s laid the democratic foundations for the process that brought candidate country status to Turkey and gave lessons to domestic actors. The momentum created by this learning process was accompanied by the strong impact of democratic conditionality and pushed Turkish government into democratic reforms in the early 2000s.

Keywords: Turkey, European Union, democratic conditionality, Customs Union, 1990s, lesson drawing

GİRİŞ

1990'lı yıllar Avrupa'da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1989'da Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra Almanya'nın yeniden birleşmesi ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin Avrupa'dan çekilmesi Avrupa'da yeni bir siyasi durum yaratmıştır. Değişen dünya düzenine karşı Avrupa devletleri önce Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) daha sonra Avrupa Topluluğu (AT) adı altında bir araya gelerek ekonomik iş birliğini geliştirme yoluna gitmişlerdir. 1990'lı yılların başında AT üyesi devletler bu defa siyasi bir merkez haline gelmek yönünde bir adım

atmış ve 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği (AB) adını alan ve ulus-üstü özellikler taşıyan bir yapıyı oluşturmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ) ile AB arasında ortaklık ilişkisi kuran Avrupa Anlaşmaları imzalanmış ve bu ülkelerin Birliğin içine alınma süreci başlamıştır. Bu genişleme süreci AB'nin üyelik koşullarını yeniden düzenlemesine ve koşulluluk mekanizması ile daha kapsamlı ve katı denetime tabi olan bir demokratikleştirme politikası oluşturmaya yol açmıştır. Tüm bunlar olurken Türkiye 1980 askeri darbesi sonrasında AT/AB ile olan ilişkilerini normalleştirmeye ve ciddi hasar gören demokrasisini yeniden tesis etmeye çalışmakta, Gümrük Birliği çerçevesindeki kurumsal bir nitelik kazanan ekonomik iş birliğini tam üyelik düzeyine getirmek için çalışmalar yapmaktaydı.

Türkiye'de koalisyon hükümetleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ile birlikte anılan 1990'lar Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de kurumsal ve siyasi açıdan köklü değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. Eldeki bulgular göstermektedir ki 1990'ların sonuna kadar AB'nin etkisi Türkiye'de siyasi açıdan radikal demokratik değişikliklere yol açacak kadar derin, kesin ve güçlü olmamıştır. Bu dönemde AB üyelik sürecinin netlik kazanmamış olması, mali yardımların yetersizliği ve iç politikadaki sorunlar demokratik reformları ve çoğulcu bir topluma geçişi uzun yıllar engellemiştir (Uğur, 1999). Bu nedenle AB-Türkiye ilişkilerinin demokratik etkisini ele alan çalışmalar genelde 1999 adaylık sürecinden sonraki döneme odaklanmış, 1990'lı yıllar hızlıca geçilmiştir (Faucompert ve Könings, 2008; Kubicek, 2003; Müftüler Baç, 2005). Bu çalışma, Türkiye'nin AET'ye 1959 yılında yaptığı ortaklık anlaşması ile kurumsal bir kimliğe bürünen ilişkilerin 1990'lı yıllar boyunca geçirdiği sürece odaklanmış, 1990'lı yılların AB-Türkiye ilişkilerinin gelişimine olan etkilerini incelemiştir. İlk olarak 1990'lı yıllarda taraflar arasında Gümrük Birliği ile geliştirilen ticari ilişkiler siyasi bağların gelişmesi için bir altyapı oluşturmuş, taraflar arasında sosyalizasyonu sağlamıştır. İkinci olarak 1990'lı yıllarda yaşanan politik ve ekonomik istikrarsızlıklar AB adaylık statüsünün alınması için gerekli olacak demokratik zeminin oluşmasını sağlamış, siyasi aktörler için bir ders çıkarma ve öğrenme sürecine dönüşmüştür. Bu öğrenme sürecinin verdiği ivmeye demokratik koşulluluğun güçlü etkisi de eklenince Türkiye'de adaylık statüsünün kazanıldığı yıl olan 1999'dan 2000'lerin ortasına kadar ile çok kapsamlı reformlar yapılabilmmiştir. Türkiye bu yıllarda demokratik koşulluluğunun en başarılı uygulandığı ülkelerden biri olarak gösterilmiştir (Kirişçi, 2011).

Fakat özellikle 2006 sonrasında Türkiye’de AB üyelik sürecine olan güven azalmış, uyum maliyetleri artmış, reformlar zayıflamıştır. Günümüzde Türkiye, Batı Balkan ülkeleri ile birlikte AB’nin çok daha kapsamlı şekilde yürüttüğü ve sıkı denetime tabi tuttuğu bir genişleme politikasına tabidir (Elbasani ve Soyaltın Colella, 2019). Bu durum Türkiye’nin üyelik sürecini zora sokarken, her iki tarafın da demokrasi adına yeni dersler almasını zorunlu hale getirmiştir.

Çalışma şu şekilde yapılanmıştır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde AT/AB’nin siyasi bütünleşme süreci açıklanmış, bu çerçevede demokratik koşulluluk ilkesinin genişleme stratejisi kapsamında artan önemi tartışılmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye’de AT/AB ilişkilerinin tarihi arka planına değinildikten sonra 1990’lı yılların detaylı bir analizi yapılmış, Türkiye’nin 1999’da AB adaylık statüsü kazanmasına kadar geçen süre zarfında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler değerlendirilmiştir. Türkiye’de siyasi anlamda genelde karanlık yıllar olarak adlandırılan bu dönem aynı zamanda bir takım demokratik kazanımlara da yol açmış, Gümrük Birliği’nin kurulması ile ilişkilere kurumsal bir altyapı sağlanmıştır. Dördüncü bölümde bu kazanımlarla ivme kazanan AB adaylık süreci incelenmiş, Türkiye’deki reform çabaları AB’nin değişen ve dönüşen demokratik koşulluluk ilkesine paralel olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede adaylık statüsünün ilanı ile birlikte Türkiye AB’nin koşulluluk/uyum prensiplerine dahil edilmiş olması reformların temel belirleyicisi olurken (Müftüler Baç, 2005; Ulusoy, 2005) zamanla artan uyum maliyetleri ve üyelik sürecine olan güvenin azalması ile reformlar durma noktasına gelmiştir. Bu olumsuz seyir günümüzde de devam etmektedir. Çalışmanın beşinci bölümünde bulgular özetlenmiş ve kısa bir değerlendirme sunulmuştur.

Avrupa’da 1990’lar: AT/AB Bütünleşme Süreci ve Demokratik Koşulluluk

Avrupa topraklarında bir birlik oluşturma fikri oldukça eskidir. Fakat bütünleşme çerçevesinde somut projelerin ortaya konması Vestfalya Barışı sonrasında gerçekleşmiştir. William Penn (1644-1718), Saint Pierre (1658-1743), Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve Immanuel Kant (1724-1804) Avrupa’da barış ve bütünleşmeye yönelik çeşitli düşünceler ortaya atmışlardır. Dünya Savaşları bu projelerin önüne kısa vadeli ekonomik ve stratejik askeri planları geçirmiştir. Avrupa entelektüel tarihine yansıyan barış içinde Birlik Avrupası düşüncesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulama alanı

bulabilmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2018: 8-12). Çalışmanın bu bölümünde Avrupa'da AT'den AB'ye giden bütünleşme süreci ve genişleme politikasında demokratik ilkelere saygının artan önemi vurgulandıktan sonra AB'nin demokratik koşulluluk stratejisi detaylı olarak incelenecektir.

AT'den AB'ye Derinleşme Süreci ve Demokratik İlkelerin Genişleme Politikasına Yerleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütünleşme yolunda somut adımlar atan Avrupa devletleri Avrupa Topluluğu'nun temelini 1952 yılında Paris Anlaşması ile atmışlar, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurmuşlardır. Paris'ten sonra imzalanan yılında Roma Anlaşması ile 1958 AET ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur. Bu üç topluluk 1967'de imzalanan Füzyon antlaşması birleştirilmiş ve Avrupa Topluluğu (AT) ortaya çıkmıştır. Takip eden yılda AT üyesi ülkeler arasında bir Gümrük Birliği uygulamaya geçmiş, ticarete gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. Avrupa Tek Senedi ile de üye ülkeler arasında bir Tek Pazar oluşturulmuştur (Soyaltın, 2015).

Altı Avrupa devleti (Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) tarafından oluşturulan bu Topluluk bünyesine zamanla daha çok ülke katılmış 1981'de Yunanistan ve 1986'da Portekiz ve İspanya'nın da katılmasıyla Topluluk üye sayısını 12'ye yükseltmiştir. 1990'ların başında genişleme politikasında önemli adımlar atan Topluluk derinleşme yönünde de ilerleme sağlamıştır. Topluluk "AB Antlaşması" diğer adıyla Maastricht Antlaşması'nın 1992 yılında imzalanması ile Avrupa Birliği (AB) adını almıştır. Yeni adı ile AB'ye ilk üye olan ülkeler İsveç, Finlandiya ve Avusturya olmuştur. Bu üç ülkenin 1 Ocak 1995'te Birliğe katılması ile AB'nin üye sayısı 15'e çıkmıştır. Kuzey genişlemesi ile demokratik ilkeleri benimseyen ülkeleri bünyesine katan Birlik, Akdeniz genişlemesi ile dikta yönetimlerinden yeni çıkan Yunanistan, Portekiz ve İspanya'yı üye olarak kabul etmiştir. Bu durum, Topluluğun genişleme politikasını gözden geçirmesine yol açmış ve üyelik için başvuran ülkelerin temel demokratik ilkeleri benimsemesinin şart koşulması kararlaştırılmıştır (Erdenir, 2012: 98).

Roma Antlaşması'nın 237. Maddesinde "Topluluk değerlerine saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her 'Avrupa devleti' Birliğe üye olmak için başvurabilir" denmiştir. Antlaşmanın ikinci maddesinde de bu değerler şu şekilde ifade edilmiştir: "Birlik,

insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı üzerine kuruludur.” Avrupa devleti olmak siyasi rejimin demokrasiye dayanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede 1987’de Fas’ın, Topluluğa üyelik başvurusu ülkenin baştan bir Avrupa devleti olmadığı gerekçesi ile kabul edilmemiştir. Türkiye’nin 1987 yılında yaptığı tam üyelik başvurusu ise Türkiye’nin üyelik ehliyeti tanınmış olmasına rağmen, ülkedeki siyasi ve ekonomik koşulların üyelik için uygun olmadığı için geri çevrilmiştir (Rumelili, 2008: 53-54). Akdeniz genişlemesi, ile Topluluk bu kez net bir şekilde tam demokratik olmayan ama Topluluk üyeliği isteyen ülkeler ile karşı karşıya kalmıştır. Üyelik öncesinde bu ülkeler adil ve özgür seçimler, siyasi partilerin varlığı, demokratik anayasal düzen gibi prosedürel ya da “Schumpeterci” demokrasi anlayışının (Huntington, 2001) olmazsa olmaz prensiplerini göz ardı eden gelişmelere sahne olmuşlardır. 1967’de Yunanistan’da meydana gelen askeri darbe sebebiyle ilişkiler dondurulmuştur. Ancak, 1974’de Yunanistan’ın demokratik rejimi yeniden tesis etmesiyle ilişkiler normale dönmüştür. Benzer şekilde İspanya ve Portekiz de diktatör yönetimleri sebebiyle ilk başvurularında geri çevrilmiş, Franko (1939-75) döneminde İspanya’nın, Salazar (1932-68) ve Caetano (1968-74) dönemlerinde de Portekiz’in Topluluğa yaklaşması engellenmiştir. Üyelik için başvuran bu ülkelerin zayıf karnesi AB’yi demokratik ilkelerin üyelik için gerekli olduğunun altının daha sertçe çizmesene yol açmış, bu ülkelerde siyasi rejimin dönüştürülmesi kaçınılmaz olmuştur. Ama bu dönemde demokratik koşulluluk politikası çok zayıf şekilde uygulanmış, demokrasi sivil ve siyasal hak ve özgürlüklerin ne derece gerçekleştirebileceğini dikkate alan kapsamlı ve derin bir tanımından ziyade seçimlerin varlığı ve niteliği üzerinden prosedürel ve minimalist olarak tanımlanmıştır (Pridham, 2005: 34). Demokratik ilkelerin genişleme politikasına kapsamlı şekilde dahil edilmesi bir sonraki genişleme sürecinde mümkün olmuştur.

AB’de Demokratik Koşulluluk Politikası

AB’nin demokratik koşulluluk politikasını daha kapsamlı şekilde yapılandırması doğu genişlemesi ile mümkün olmuştur. Bu genişleme AB’nin Soğuk Savaşın bitmesine verdiği bir yanıt olmuştur (Smith, 2005). 1989’da Varşova Paktı’nın dağılmasından sonra Sovyetler Birliği’nin Avrupa’dan çekilmesi ile MDAÜ’de demokratik ve liberal

ekonomik yapıların oluşturulması Avrupa gündemindeki en önemli konu haline gelmiştir. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya ile Kıbrıs ve Malta da AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1993'te düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde bu ülkelere adaylık perspektifinin verilmesine karar verilmiştir. Zirve sonucunda Kopenhag Kriterleri olarak bilinen koşullar üyelik kriterleri olarak belirlenmiştir. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde "üyelik için, aday ülke; demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarına saygı ve korumayı garanti eden kurumların istikrarını sağlamış, iyi işleyen bir piyasa ekonomisine ve AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile baş edebilme kapasitesine ve siyasi birlik ile Ekonomik ve Parasal Birlik hedeflerine bağlı olmalı ve AB'nin aldığı ve alacağı kararlara ve uyguladığı yasalara uyum sağlama kapasitesine sahip olmalıdır" denmiştir (AB Konseyi, 2002: 14).

Daha önceki genişlemelerde AB, demokrasiyi daha çok seçimlerle özdeşleştirirken, Kopenhag kriterleri ile daha kapsamlı bir demokrasi anlayışına geçmiş, azınlık haklarının korunmasından, yolsuzluğun önlenmesine kadar daha geniş bir yelpazeye yayılan şartları üye olmak isteyen ülkelerde arar hale gelmiştir. Avrupa Komisyonu Gündem 2000 belgesinde MDAÜ için siyasi kriterleri net şekilde belirlemiş, hukukun üstünlüğü başta olmak üzere demokratik ilklere saygı üyelik için şart koşulmuştur. Bu genişleme süreci aday ülkelerin siyasi koşullarından dolayı AB'nin adaylık koşullarını yeniden düzenlemesine ve koşulluluk mekanizması ile daha kapsamlı bir demokratikleştirme politikası oluşturmasına yol açmıştır (Schimmelfennig, 2008; Grabbe, 2006). Birlik, Akdeniz genişlemesinden de aldığı ders ile ülkelerin siyasi rejimlerini demokrasi ve pazar ekonomisi prensipleri çerçevesinde dönüştürmek için ciddi mekanizmalar geliştirmeye başlamıştır (Usul, 2008).

Doğu Avrupa genişlemesi ile birlikte AB, liberal demokrasinin normlarını üyelik için olmazsa olmaz koşul haline getirmiş ve koşulluluk politikasını aday ülkelerin demokratik dönüşüm süreci için itici bir güç olarak tasarlamıştır (Pridham, 2005). Temelinde Kopenhag Kriterleri yatan demokratik koşulluluk, insan hakları ve liberal demokrasi normları gibi AB'nin temel politik prensiplerine uyumu zorunlu kılmaktadır (Grabbe, 2002: 263). Koşulluluk, ödüllendirme yoluyla güçlendirmek (reinforcement by reward) stratejisi ile çalışır. Bu

kapsamda aktörler ancak AB kural ve normlarına uymaları koşulu ile ödüllendirirler, uymazlarsa cezalandırırlar (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004; 2005). Sopanın ucundaki havucu yemek ve üyelik ödülüne ulaşmak isteyen eski komünist blok ülkeleri olan MDAÜ, AB üyelik perspektifi ile birlikte hızlı bir demokratikleşme sürecine girmiştir (Kubicek, 2003; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005). AB üyelik kriterlerine uyum yönünde ciddi adımlar atan sekiz MDAÜ 2004 yılında AB üyesi olmuştur. Romanya ve Bulgaristan ise 2007 yılında üyelik statüsüne kavuşmuştur (Phinnemore ve Chiva, 2011). Günümüze geldiğinde AB, görece yeni üye olan bu ülkelerde yaşanan demokratik ihlallere yaptırım uygulamak konusunda yetersiz kalmaktadır (Kelemen ve Blauburger, 2016). Bu durum bize adaylık sürecindeki önemlerin üyelik sonrasında etkisini kaybettiğini göstermektedir (Sedelmeier, 2017). AB, üyelik sonrasında yaşanan demokratik ihlallerin ortadan kaldırılması için bir politika geliştirmekte yetersiz kalmış, fakat aday ülkelerde demokratik ilkelerin teşvik edilmesi için kapsamlı stratejiler geliştirmiştir (Börzel ve Risse, 2009). Türkiye'nin AB üyelik sürecini, demokrasinin tesisinde yaşanan iniş çıkışların yanı sıra derinleşen demokratik koşulluluk kapsamında analiz etmek faydalı olacaktır.

Türkiye'de 1990'lar: AB Adaylık Sürecine Giden Yolda Demokrasinin Tesisi

Türkiye 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde AB adaylık statüsü kazanmıştır. Fakat Türkiye'nin Avrupa ile olan kurumsal ilişkileri 1959 yılında üyelik için AET'ye başvurması ile başlamıştır. O tarihten 1999'a kadar ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, Türkiye'de 1980 yılında yaşanan askeri darbe ile ilişkiler ciddi anlamda sekteye uğramıştır. 1990'lı yıllar her ne kadar koalisyon hükümetleri, politik ve ekonomik istikrarsızlıklar ile bilinse de 1999'da adaylığın alınması için gerekli zeminin oluşmasına ve siyasi aktörlerin tarihi dersler çıkarmasına yol açan olaylara da sahne olmuştur. Bu bölümde önce Türkiye'nin AT/AB olan ilişkilerin tarihi gelişimine yer verilecek daha sonra 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmelere ışık tutulacaktır.

Türkiye'de Avrupa'nın Mahiyeti ve İlişkilerin Tarihi Boyutu

Batı, Türkiye'nin modernleşme süreci en başından beri temel referans noktası olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurucu kadrolar Batının modernliğinin evrensel olarak geçerli kabul etmiş, (Ahmad, 1993) ve bu yönde reformlar yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş ve medeni bir ülke hayal

etmiş ve yüzünü Batı'ya dönmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin batılılaşma hareketi, Kemalist modernleşme projesinin temel yapı taşı olmuştur. Bu çerçevede AB üyeliğinin gerçekleşmesi devlet eliyle başlatılan ve "batılı" ya da "Avrupalı" olmak için yürütölen modernleşme projesinin gerçekleşmesi olarak görölmektedir (Kaliber, 2014: 40; Öniş, 2006: 281; Kaya ve Tecmen, 2011).

Türkiye Cumhuriyeti modernleşme ve Batılılaşma hedefine kapsamında 1949'da Avrupa Konseyi, 1952'de NATO, Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) üyesi olmuş, 1954 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne de imza vererek Avrupa insan hakları rejimine tabi olmak niyetini ortaya koymuştur. Batılı devletler sistemine entegre olmak konusunda kararlı adımlar atan Türkiye 1959 yılında Yunanistan'ın başvurusunun hemen ardından ortak üyelik için AET'ye başvurmuştur (Birand, 1996: 59).

Türkiye'nin üyelik başvurusunu değerlendiren AET Bakanlar Konseyi üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiş, belli bir geçiş döneminden sonra Türkiye'nin AET'ye tam üye olarak kabul edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır (Karluk, 1997: 7). AB-Türkiye ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan ve Ankara Anlaşması olarak bilinen Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan Anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Anlaşmada ortaklık ilişkisinin nihai hedefinin Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliği olduğu açıkça belirtilmemesine rağmen Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ardından tam üyelik bir seçenek olarak önerilmiştir (Ankara Antlaşması, 1963, Md. 28).

Taraflar arasında ortaklık hedefleyen Ankara Anlaşması, belirli bir geçiş dönemi sonrasında taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanmasını öngörmüştür. 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol çerçevesinde 22 yıllık geçiş süresi sonunda oluşturulacak olan Gümrük Birliği'nin detayları belirlenmiştir. Bu süreçte ikili ilişkiler kurumsal ve resmi bir boyut kazanmış, taraflar arasında sosyal ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Fakat 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin Avrupa olan geleneksel ilişkileri üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Askeri yönetim, Türkiye'nin Strasbourg'da bulunan Avrupa Konseyi nezdindeki daimî temsilciliğinin önerisini uygun bularak

darbenin hemen akabinde Avrupa Konseyi'ne başvurarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesinin (olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma) işletilmesini talep etmiştir. Konsey, 1981 Ocak ayında yayınladığı raporda askeri yönetime sivil demokrasiye en kısa sürede dönülmesi gerektiğini bunun Avrupa Konseyi üyeliğinin sürmesi açısından bir zorunluluk olduğu bildirilmiştir (Avrupa Konseyi, Parlamenterler Meclisi, 1981).

Türkiye, Orgeneral Kenan Evren'in bir basın toplantısında okuduğu bildiri de belirttiği gibi AT ve Avrupa Konseyi ve demokrasiye bağlı ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkileri ve iş birliğini devam etme yönünde irade göstermiştir (Erdem, 2015: 38). ABD hükümetini tarafından desteklenen hükümetin bu tavrı Türkiye'nin Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'ndeki oy hakları dondurulmasını yavaşlatmıştır. Fakat Türkiye delegesinin yetkilerinin uzatılması talebi karşısında, Konsey Türkiye'nin Parlamenter Meclis'e katılım hakkını durdurma kararı almıştır (Wassenberg, 2013: 173). AT Mali protokol çerçevesinde sağlanacak kredi ve yardımların serbest bırakılmasını reddetmiş, Türkiye-AT Karma Parlamenter Komitesi'nin çalışmalarını da askıya alınmıştır (Erhan ve Arat, 2001: 88). Avrupa'dan gelen bu tepkiler Türkiye'de hükümeti dış politika alanında "özür dileyen" bir tavra sokmuş ve gerekli demokratik adımların atılması konusunda ikna edici olmuştur (Dağı, 1996: 135).

1983 sonbaharında seçimlerin yapılması ile sivil hükümet göreve gelmiş ve parlamenter demokrasiye dönüş gerçekleşmiştir. Türkiye, 1984 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'ndeki oy ve temsiliyet hakkını geri kazanmıştır (Soysal, 1999). Her ne kadar seçimlerin adil yapılıp yapılmadığı konusunda Konsey'de fikir ayrılıkları olsa da Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Türk heyetinin aynı yılın Mayıs ayında Meclis'te temsiliyetine izin vermiştir. Konsey'in bu kararı ile ilişkilerin tesisini sağlaması Türkiye'deki demokratik dönüşüm sürecine destek vermek isteği ile açıklanabilir (San 1996: 35). Fakat belirtilmelidir ki Konsey'in bu kararı ile ülkenin Doğu bloğuna dahil olma riski de ortadan kaldırılmak istenmiştir (Wassenberg, 2013: 173). Aynı şekilde AT Ortaklık Konseyi ile de ilişkiler normale dönmüş, 1986 yılında Konsey tekrar toplanabilmiştir.

İlişkilerin normale dönmesi ile Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde, Turgut Özal hükümeti döneminde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin

tamamlanmasını beklemeden yapılan bu başvuru, Avrupalı bir devlet olarak Türkiye'nin Topluluk bünyesinde yer almak istediğini göstermiştir. Özal hükümetinin bu girişimi laik Cumhuriyetin garantisi olarak görülen Avrupa ile bütünleşmeyi hızlandıracağı gerekçesi ile laik çevrede destek bulmuştur. Fakat bu başvuru Türkiye'deki muhafazakâr çevrelerce üyeliğin milli benliği zedeleyeceği gerekçesi ile endişeyle karşılanmıştır (Bozkurt, 2001: 272). Belirtilmelidir ki, üyeliğe başvurulan yıllarda Topluluk lehinde basında çıkan haberlerin yardımı ile üyeliği destekleyen bir kamuoyu oluşmuştur. Üyelik sürecinin en büyük temsilcilerinden olan TÜSİAD'ın yaptırdığı bir kamuoyu yoklamasında katılanların %60'ı üyeliğe taraf olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 16 Nisan 1987).

Özal hükümetinin tam üyelik başvurusu Türk dış politikası şekillendiren iki geleneksel faktör (Batılılaşma ve Yunanistan'ın uluslararası aksiyonu) ile açıklanmıştır (Aydın, 1999: 153). Ayrıca Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi Türkiye ile benzer ürün desenine sahip ülkelerin Topluluğa üye olmasının da Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkileyeceği düşünölmüş ve tam üyelik başvuru kaçınılmaz olmuştur. Türkiye'nin üyelik başvurusunu değerlendiren Komisyon, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durumunun Topluluğun üyelik koşulları ile baş etmekte ülkeyi zora sokacağını belirtmiş ve Türkiye ile üyelik müzakerelerini açmama kararı almıştır. AB, Türkiye ile Gümrük Birliği'nin tamamlanması çerçevesinde iş birliğinin yoğunlaştırılmasını önermiştir (Eralp, 1993: 24-44). Türkiye, üyelik başvurusuna verilen bu olumsuz karara rağmen, Gümrük Birliği'ni tamamlamayı hedeflemiş ve çalışmalarını bu konuda yoğunlaştırmıştır. Ankara hükümeti Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB üyelik süreci açısından önemli bir adım oluşturacağı ve Türkiye'ye avantaj sağlayacağını düşünmüştür.

1963-1989 döneminde AT/AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Türkiye'de siyasi açıdan demokratik reformlara yol açacak kadar güçlü bir etki yaratmamış, taraflar arasında Gümrük Birliği hedefi çerçevesinde daha çok ticari ilişkiler belirleyici olmuştur (Öniş, 2003: 9). Fakat Türkiye'nin kendi iç politikasında yaşanan siyasi ve ekonomik krizler ülkede demokrasinin tesisi için gerekli derslerin alınmasını sağlamış ve bir öğrenme ve ders çıkarma sürecine dönüşmüştür. Bu çerçevede 1990'lı yıllardaki koalisyon hükümetleri dönemini daha

yakından incelemek AB adaylık sürecine giden yolu aydınlatması açısından önem ihtiva etmektedir.

Türkiye’de 1990lar: Siyasi İstikrasızlık ve Demokratik Çıkarımlar

Türkiye’de 1980 darbesi sonrasında demokrasinin tesis edilmesi ve Avrupa ile gerilen ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Fakat 1990’lı yıllarda Türkiye’nin içine girdiği siyasi konjonktür darbenin demokraside yarattığı hasarın tamiri için atılması gerekli adımların atılmasını geciktirmiştir. Turgut Özal’ın 1989 yılında başbakanlıktan ayrılarak Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle Anavatan Partisi (ANAP), 1991 seçimlerine Mesut Yılmaz liderliğinde girmiştir. Genel seçimlerden Süleyman Demirel’in Doğru Yol Partisi (DYP), birinci parti olarak çıkmış, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile yapılan koalisyon ile hükümet kurulmuştur. DYP-SHP hükümeti ile Türkiye’de koalisyon hükümetleri dönemi de başlamıştır. Sırasıyla, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan, tekrar Mesut Yılmaz ve Bülent Ecevit’in başbakanlıklarında koalisyon hükümetleri kurulmuştur. 1990’lı yıllar Türkiye’de koalisyon hükümetlerinin yanı sıra siyasi ve ekonomik istikrasızlıkla birlikte anılmaktadır. İç politikadaki çalkantılara Körfez Savaşı ve Yunanistan ile Kardak kayalıkları üzerinden yaşanan anlaşmazlık gibi uluslararası arenada yaşanan sorunlar da eklenmiştir.

Türkiye’de “karanlık yıllar” ya da “kayıp yıllar” olarak adlandırılan 1990’lı yıllarda gazeteci suikastları, yolsuzluk skandalları ve toplumsal düzeyde artan tansiyon siyasi istikrarın sağlanmasına engel olan temel faktörler olmuştur. Ocak 1993’te Cumhuriyet Gazetesi yazarı Uğur Mumcu arabasına bomba konularak öldürülmüştür. Takip eden yılın temmuz ayında Pir Sultan Abdal Derneği’nin konuğu olarak Sivas’ta bulunan Aziz Nesin’e tepki göstermek amacıyla toplanan göstericiler Madımak Otel’ini ateşe vermişler ve 37 aydının hayatını kaybetmesine yol açmışlardır. İslam’ı siyasete alet eden bu gerici ayaklanmaya terör olayları eklenmiş, 1990’lı yıllar en çok terör olayının yaşandığı ve en çok şehit verilen yıllar olmuştur. Örneğin ekonominin en istikrarsız olduğu ve kriz yaşandığı 1994 yılında terör şehitlerinin sayısı 1145 olmuştur (Milliyet, 24 Haziran 2010).

Belirtilmelidir ki, 1990’lı yıllarda bir takım anayasal ve yasal değişiklikler de yapılmış, AB adaylık sürecine giden yolda önemli kilometre taşları döşenmiştir. Bu reformlar ile temel özgürlükler

alanında ve Terörle Mücadele Kanunu'nda demokratik düzenlemeler yapılmış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru 1987 yılında bir anayasal hak olarak tanınmış, mahkemenin zorunlu yargı yetkisi 1990 yılında tanınmıştır. Bu karar ile Türk hükümeti bu tarihlerden sonra meydana gelecek ihlallerden sorumlu olacağını bildirmiştir. AB ve Avrupa Konseyi'nin önerileri doğrultusunda şekillenen bu reformlar, 1996'da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da artan terör olayları nedeni ile sekteye uğramıştır. Terör olaylarına bağlı olarak yaşanan insan hakları ihlallerine faili meçhul cinayetler de eklenince Avrupa Konseyi 1996 yılında Türkiye'yi eski Doğu bloğu ülkeleri ile birlikte izleme listesine dahil etme kararı almıştır. Diğer ülkeler bu listeye hemen üyelik sonrasında dahil edilirken, Türkiye üye olduktan 14 yıl sonra izlemeye alınan tek üye ülke olmuştur (Soyaltın Colella, 2019).

1990'lı yıllar ekonominin de istikrasız olduğu yıllardır. Türkiye bu dönemde yüksek enflasyon ve ağır kamu borcu ile mücadele etmek durumunda kalmış, ekonomik krizlerin yıkıcı etkilerine maruz kalmıştır (Göcen, 2017: 62). 1994 krizi, Özal'ın başlattığı ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)'nin temsil ettiği iş dünyasının desteklediği neo-liberal ekonomi politikalarının ilk krizidir. Küresel düzene entegre olmuş, piyasa merkezli bir ekonomik stratejinin siyasetin keyfi müdahalelerin önüne gececeği ve ekonomik kalkınmayı sağlayacağı varsayılırken, gerekli kurumsal düzenlemeler yapılmadan büyük bir bütçe açığı ile finansal liberalleşmeye gitmek Türkiye'yi büyük bir krizin eğişine getirmiştir (Öniş, 2010: 52). 1994 krizi, ülkeyi tam anlamıyla bir ekonomik darboğaza sokmuştur. Bu kriz sonrasında 5 Nisan kararları olarak da bilinen ekonomik program ile Türkiye, tarihinin en büyük kemer sekme politikalarını uygulamaya başlamıştır. Alınan ekonomik önlemlere rağmen faizler yükselmiş, işsizlik artmış, devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon dönemi başlamıştır.

Ekonomik sorunlar iki kısa süreli koalisyon hükümetinde büyük krizlerin oluşmasına yol açmıştır. Tansu Çiller'in başına geçtiği DYP ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasında varılan protokol ile kurulan koalisyonu, DYP ve ANAP arasında kurulan ANAYOL koalisyonu takip etmiş Anayasa Mahkemesi'nin hükümete verilen güvenoyunu iptal etmesinden sonra Başbakan Mesut Yılmaz'ın istifası ile hükümet düşmüştür. Yılmaz hükümetinin istifa etmesinden sonra 28 Haziran 1996'da Refah-Yol hükümeti kurulmuş, Refah Partisi (RP) ile DYP

arasında kurulan koalisyon hükümetinde başbakanlığı Necmettin Erbakan, Başbakan Yardımcılığını Çiller üstlenmiştir. Her ne kadar RP, AB üyeliğine sıcak bakmıyor olsa da hükümetin üyelik için çabalarını hızlandırdığı bir dönemde AB karşıtı görüşlerini çok fazla dillendirmemiştir. Fakat, RP, Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği (MÜSİAD)'nin örgütlediği yeni güçlenen iş adamlarının Batı dışı ülkelerle ekonomik ilişkiler geliştirme girişimlerini de desteklemiştir.

MÜSİAD (daha sonrasında TUSKON ve ASKON) etrafında mobilize olan ve İslami referanslarla iş yapan muhafazakâr Müslüman burjuvazi, İslam'ın bir "ilişki sermayesi" olarak potansiyelinin farkına varmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2014: 96). MÜSİAD daha sonraki dönemlerde de AK Parti dahil olmak üzere hükümete gelen İslami partilerin en büyük destekçisi olacaktır. AK Parti'nin AB üyelik sürecinde takındığı reform yanlısı tavır MÜSİAD'ın partiye desteğini zayıflatmamıştır. Bu noktada altı çizilmesi gereken nokta iş dünyasının İslami politikaların kapitalizme entegre hale geldiği ve kapitalizmin normalleştiiği AK Parti hükümetleri döneminde siyasi elitlerle birlikte bir öğrenme sürecinden geçmiş olduğudur (Tugal, 2019). MÜSİAD'ın siyaseten ayrıcalıklı ilişki ağlarıyla sağladığı avantajlar sayesinde yerleşik İstanbul burjuvasının temsilcisi TÜSİAD'ın hegemonyasını zorlar hale gelecektir. Bu yeni burjuva sınıfının oluşumunda RP'nin Milli Görüş Hareketi'nin mirasından uzaklaşarak inşa ettiği ve ekonomik kurumları dini ilkelerle uyum sağlayacak şekilde tasarladığı "Adil Düzen" anlayışı belirleyici olmuştur. RP'nin "adalet" kavramına vurgu yapan ama ekonomik kalkınmayı da geri plana atmayan İslami siyaset anlayışı hem Anadolu'da taşradaki iş adamlarını mobilize etmek için avantaj sağlamış hem de "yerleşik laik düzenin karşısındaki dezavantajlı Müslüman cemaat" söylemi ile şehirlerdeki düşük gelir gruplarında karşılığını bulmuş ve partiye önemli bir seçmen tabanı sağlamıştır (Buğra ve Savaşkan, 2014: 81, 97).

RP'nin 1994'teki yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara'da belediye başkanlıklarını kazanması ve 1995 genel seçimlerinde de en çok oyu alan parti olması siyasal İslam'ın giderek daha görünür hale geldiğini göstermiştir (Delibaş, 2015: 2). Bu durum Refah-Yol hükümeti döneminde toplumdaki laik-dinci kutuplaşmasını derinleştirmiş, siyasi tansiyonun yükselmesine yol açmıştır. Artan toplumsa rahatsızlık, Kasım 1996'da Susurluk'ta yaşanan bir trafik kazası ile ortaya çıkan yolsuzluk skandalı sonrasında kitlesel eylemlere dönüşmüştür. Kazada

eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı ile beraber üç kişi ölüırken, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Edip Bucak yaralanmış, Mehmet Özbay sahte kimliği taşıyan Abdullah Çatlı ölmüştür. Siyaset-bürokrasi-mafya arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren bu kaza, temiz siyaset kampanyalarına yol açmış, Susurluk skandalının aydınlatılması için "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri" yapılmıştır. Bu eylem, Türkiye'de yakın tarihin en kitlesel eylemi olarak tanımlanmıştır (Milliyet, 19 Şubat 1997). Susurluk skandalının işaret ettiği bir başka faktör de erken Cumhuriyet dönemindeki küçük çaplı klientalist ilişkilerin yerini özellikle Özal, Çiller ve Erbakan iktidarlarında siyasetçilerin yasadışı ve büyük boyutlu kazançlarını içeren yolsuzluk pratiklerinin aldığı gerçeğidir. Artan yolsuzluğun geniş toplumsal kitleleri rahatsız etmesi bundan sonraki hükümetlerin bu konuda daha duyarlı olmalarını zorunlu kılmış, alınan dersler 2000'li yıllarında başında hayata gecen yolsuzlukla mücadele stratejisinde kendini göstermiştir (Soyaltın Colella, 2019a).

1990'lı yıllardaki bir başka öğrenme süreci İslami partiler nezdinde gözlemlenebilir. Siyasal İslam'ın 1990'lı yıllar boyunca geçirdiği dönüşümün anlaşılması Türkiye'de adaylık sonrasında reformların temel yürütücüsü olan ve İslami bir gelenekten gelen AK Parti'nin AB yanlısı politikalarının daha iyi anlaşılması adına önem taşımaktadır. Bu noktada Necmettin Erbakan başbakanlığı dönemindeki RP-DYP koalisyon hükümetinin icraatlarına ve 28 Şubat sürecine yakından bakmak gerekmektedir. 28 Şubat tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) MGK toplantısı Türkiye'de siyasal İslam için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Laikliğin Türkiye'de demokrasi ve hukukun teminatı olduğunun altını sertçe çizen bu toplantı hükümeti dolaylı yoldan uyarmıştır. MGK'nın bu tepkisinin arkasında siyaseten tansiyonun yüksek olduğu bir zamanda Erbakan'ın resmi konutunda tarikat şeyhleri ile bir araya gelmesi ve Sincan Belediyesi'nde cihat oyunlarının oynandığı Kudüs Gecesi düzenlenmesi yatmaktadır. Bu gelişmelere Ankara'da ve İstanbul'da "şeriat isteriz" sloganlarıyla düzenlen eylemler eklenmiştir. Türkiye'nin laik yapısına yönelik endişeler artarken, 4 Şubat'ta Ankara'nın Sincan ilçesinde tank ve zırhlı araçların konvoy halinde geçit yapması bir askeri darbe uyarısı olarak algılanmıştır. Nitekim, takip eden günlerde toplanan MGK bu algıların çok da yanlış olmadığını kanıtlayacaktır.

Toplantıda, hükümetten bir dizi reformu hayata geçirmesi istenmiştir. Bu reformlar, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, tarikatlara bağlı okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi, Kuran kurslarının denetlenmesi, kılık-kıyafet kanununun uyulması, Atatürk aleyhindeki eylemlerin cezalandırılması da içeren 18 maddede toplanmıştır. Ayrıca Genelkurmay sivil toplum, medya ve yargı mensuplarıyla kamuoyunda irtica brifingleri olarak yansıyan toplantılar yapmış irticai tehdite karşı uyarılar yapılmıştır. Askeriye tarafından yürütölen bu toplantıları üniversitelerde türban yasağı takip etmiş, türban eylemleri üniversitelere yayılmıştır (Bayramoğlu, 2018). Haziran ayında koalisyon ortağı DYP lideri Tansu Çiller, siyasette yükselen gerilimi düşürmek adına, Erbakan'ın yerine kendisinin başbakan olmasını önermiştir. Bu öneriyi kabul eden Erbakan, istifasını sunmuştur. Post modern darbe olarak da bilinen 28 Şubat askeri müdahalesi ile hükümet istifaya zorlanmış, Erbakan siyasetten yasaklanmıştır.

Hükümetin çöküşünde önemli olan bir başka etken de Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'nun düzenlemelerine tabi olmayan İslami bankaların enformel İslami ağlar üzerinden kurdukları sistem ile ciddi bir kaynak toplaması ve yükselen İslami sermayenin hükümetin karşısında yer alan muhalif gruplar (sendikalar, konfederasyonlar ve TOBB gibi) arasında yol açtığı endişe olmuştur. İslami sermayeye dayanan enformel ağlardan dışlanan bu grupların tepkileri, İslami kurallara uygun ama faiz uygulamasının etrafından dolanarak yasal denetimden kaçan sermaye yaratma faaliyetlerine SPK'nın müdahalesine imkân vermiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014: 101). Bu müdahale de koalisyonun çöküşünde etkili olmuştur.

28 Şubat müdahalesi sadece koalisyonun çökmesinde değil, RP'nin kapatılmasına ve partinin içinden başka muhafazakâr partilerin çıkmasına da yol açmıştır. Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi, RP'yi laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesi kapatma kararı almıştır. Erbakan da savaş sırasında Bosnalılar için toplanan yardım paralarını kendi partisine aktardığı gerekçesi ile 1996'dan 1997'ye kadar yolsuzluktan yargılanmış ve ev hapsine mahkûm edilmiştir. RP'nin yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) de uzun ömürlü olmamış; FP, Milletvekili Merve Kavakçı'nın TBMM'deki yemin törenine başörtüsüyle gelmesi ile yaşanan krizin ardından 2001'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Daha sonra FP'nin içinden de AK Parti ve

Saadet Partisi olmak üzere iki parti çıkacaktır. Bu partilerden özellikle AK Parti, RP'nin temelini attığı İslami ilişki ağlarından fazlasıyla faydalanacak, RP ve FP'nin kapatılma kararları ile dönüşen Siyasal İslam'ın temsilcisi haline gelecektir.

Tekrar 1990'lara dönecek olursak, Erbakan hükümetinden sonra dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Çiller'e değil, Mesut Yılmaz'a vermiştir. Başbakan koltuğuna oturan Mesut Yılmaz Demokratik Sol Parti (DSP) ile bir koalisyon hükümeti kurmuş, Başbakan Yardımcısı ise Bülent Ecevit olmuştur. ANASOL-D hükümetine dışarıdan destek veren CHP'nin desteğini geri çekmesi ve hükümet aleyhine gensoru önergesi vermesinden sonra koalisyon hükümeti 1999'da düşmüştür. 1999'da yapılan genel seçimlerde Ecevit'in DSP'si, bu defa Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Hükümet'in başına Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirildiği haberini veren Ecevit geçmiştir. Ecevit, bu olayla birlikte DSP'nin 18 Nisan 1999'da yapılan oylarını %14,6'dan %22,1'e çıkarmış ve 2002'ye kadar başbakanlık koltuğunda oturmuştur. PKK Terör olaylarının başından beri ölen on binlerce kişinin ölümünden sorumlu tutulan Öcalan özel bir mahkemede yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak idam cezasının onayı idam cezaları yasal olarak kaldırılıncaya kadar TBMM gündemine alınmamıştır. Bu kararın ardında 1999 yılında Türkiye'nin aday ülke statüsü almasının ardından AB'nin idam cezasını kaldırılmasını Türkiye'nin önünde kısa vadede yapılması gereken bir öncelik olarak koyması yatmaktadır. İdam cezasının 2002'de kaldırılması ile ömür boyu hapse çarptırılan Öcalan halen İmralı'da bulunan cezaevinde hapis tutulmaktadır.

1990'ların son koalisyon hükümeti olan DSP-ANAP-MHP hükümeti döneminde Merve Kavakçı'nın Meclis Genel Kurulu'na bir kez daha başörtüsü ile gelmesinden sonra büyük bir kriz yaşanmış, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Başbakan Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatması ile siyasi kriz zirveye çıkmıştır. Türkiye tarihindeki son koalisyon olan bu hükümet döneminde ülke en büyük ekonomik krizlerinden birini yaşamış, 2001 krizinde Türkiye tam anlamıyla bir ekonomik çöküntü ile karşı karşıya kalmıştır. 1999'da yaşanan ve binlerce insanın yaşamını yitirdiği Marmara depreminin yarattığı sosyal huzursuzluk ve ekonomik yıkım, 2001 krizi ile derinleşmiş ve 2002 seçimlerinde kendini tepki oyları ile göstermiştir. Yerleşik partiler Meclis dışında kalırken, seçimlerden 18 ay önce kurulmuş AK Parti tüm oyların

%34'ünü alarak tek başına hükümet kurmaya hak kazanmıştır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 113-124).

AK Parti, parti programında özellikle demokrasi, hukuk devleti, laiklik, insan hakları ve temel özgürlükler kavramlarını öne çıkarmış, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir iktisadi anlayışı savunmuştur (AK Parti, 2002: 5-9). Batıya, batılılaşmaya ve batının değerlerine olan karşıtlığı ile bilinen İslami partilerin 28 Şubat süreci sonrasında anti-laik faaliyetleri yüzünden kapatılması, AK Parti'nin kimliğin oluşmasında önemli bir faktör olmuştur (Dağı, 2006). Ayrıca 1996 Susurluk kazası ve 1999 Marmara depremi ile gündeme oturan yolsuzluk ağları AK Parti'nin AB adaylık sürecinde yolsuzlukla mücadeleyle reform önceliklerinden biri yapmasına yol açmıştır (Soyaltın, 2017).

1990'ların ekonomik ve siyasi gelişmelerinden önemli dersler çıkarmış gibi görünen AK Parti, kendisini yenilikçi olarak lanse ederek iktidara giden yolu açmıştır (Dağı, 2006: 96; Çınar ve Duran, 2008: 29-30). Bu çerçevede, AB üyeliği hem liberal demokrasinin prensiplerinin geliştirilmesine imkân verecek hem de ordu tarafından korunan Kemalist devlet ideolojisini esneterek özgürlüklerin sınırlarını artıracaktır (Hale ve Özbudun, 2010: 10). AB üyelik süreci AK Parti'ye siyasi ve ekonomik arenada meşruluk kazandırıp manevra yapma kabiliyeti verecek bir sürece dönüşecektir (Külahcı, 2005: 400). AK Parti, hükümete geldiği ilk yıllarda AB üyeliğini ve bu bağlamda temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınmasını, geliştirilmesini, yolsuzlukla mücadeleyi, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasını destekleyen bir politika izleyecek ve AB üyelik sürecinin hem destekçisi hem de temel yürütücüsü haline gelecektir (Börzel ve Soyaltın, 2012). Bu noktada hem siyasi elitlerin hem de iş dünyasının 1990'lı yılların kriz ortamından liberal ve demokratik çıkarımlar yaptığının altı çizilmelidir.

Türkiye'nin AB Adaylık Süreci ve Demokratik Koşulluluk

10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi Türkiye'nin AB adaylık statüsü kazandığı ve Türkiye-AB ilişkileri için milat sayılabilecek bir tarihtir. Çalışmanın bu bölümünde adaylık sürecine giden gelişmelere yakında bakılacak, AB'nin dönüşen demokratik koşulluluk çerçevesinde farklılaşan genişleme stratejisi incelenecektir.

Türkiye ve AT arasındaki ekonomik ilişkiler 1963 Ankara Anlaşması'nın çizdiği yolda ilerlemiş ve 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile taraflar arasında taahhüt edildiği gibi Gümrük Birliği kurulabilmiştir (Balkır ve Williams, 1993: 3-4). Gümrük Birliği, Türkiye'nin hem AB pazarına hem de küresel ekonomiye eklemlenmesinde kritik bir role sahip olup, Türk sanayisinin dönüşüm geçirmesine aracılık etmiştir. 2002 sonrası uygulanan maliye politikaları ve yapısal reformlar da bu dönüşümü hızlandırmıştır. Türkiye tüm bu çabaların meyvesini 2000'li yıllarda alacak ve AB ülkelerinden gelen doğrudan yatırımları artıracaktır (Dünya Bankası, 2014). Gümrük Birliği'nin kurulması sadece ticari açıdan bütünleşmeyi sağlamakla kalmamış, ilişkilere kurumsal bir resmiyet katmıştır. Ayrıca bu ilişki ağı AB ile sosyalizasyon sürecini başlatmış, Brüksel ile ilişkiler pekişmiş, "biz duygusu" gelişmiştir (Park, 2005: 233).

AT ile ekonomik bütünleşmesinde önemli bir noktaya gelen Türkiye siyasi ayağının tamamlanması için çabalarını hızlandırmıştır. Fakat çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi bu dönemde AT kendi içinde hem derinleşme yönünde adımlar atmaya başlamış, hem de genişleme politikasında güncellemelere gitmiştir. Bu gelişmeler ileride Türkiye'ye verilecek olan müzakere çerçeve belgesinde kendini gösterecektir. Maastricht Antlaşması'ndan AB adını alarak siyasi bütünleşme sürecini derinleştiren Birlik, 1993 Kopenhag Zirvesi'nde genişleme politikası çerçevesinde siyasi ve ekonomik katılım kriterlerini belirlemiş ve eski Sovyet bloğu MDAÜ'ye adaylık perspektifi vermeye karar vermiştir. 12-13 Aralık 1997'de gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi'nde genişleme sürecinin detayları belirlenmiş, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlamış olmak katılım müzakerelerine başlamak için ön koşul olarak kabul edilmiştir. Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiş bir ülke olarak Türkiye bu zirvede adaylık statüsü beklemiştir (Cem, 2005: 57-60).

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin, üyelik için uygunluğu onaylansa da genişleme sürecinde yer almayacağı bildirilmiş, bazı alanlarda daha kapsamlı reformların yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu konular özet olarak insan hakları ve temel özgürlükler, azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması, Yunanistan ve Türkiye arasında anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla BM'nin bünyesinde yürütülen müzakerelere "(Türkiye'nin) destek vermesi" olarak özetlenebilir (Baykal ve Arat,

2002: 346-347). Lüksemburg Zirvesi'nde alınan karara istinaden Türkiye Gümrük Birliği sürecini devam ettireceğini fakat siyasi diyalogu askıya alacağını dile getirmiştir (Cem, 2005: 63). Türkiye'nin siyasi diyalogu askıya alması kararının ardından her iki tarafta yaşanan gelişmeler ilişkilerde yeniden bir yakınlaşmaya yol açmıştır. AB Dönem Başkanlığı'nın Almanya'ya geçmesi, Almanya'da Türkiye'nin üyeliğine ılımlı yaklaşan Sosyal Demokratlar ve Yeşiller Partisi'nin iktidara gelmesi, Avrupa'da Türkiye lehine olan gelişmelerdir. Türkiye'de ise Öcalan'ın Şubat 1998'de yakalanmasıyla Türkiye'nin terör baskısından kurtulmuş, özellikle azınlık hakları ve Terörle mücadele kanununa ilişkin reformlar için elverişli bir ortam oluşmuştur. Ağustos 1999 depreminden sonra da Türk ve Yunan toplumları arasında yakınlaşmanın gerçekleşmesi AB-Türkiye ilişkilerin sürüncemede kalmasını engellemiştir (Birand, 2005: 391-392). AB, tüm bu gelişmelere istinaden 1998'de "Türkiye için Avrupa Stratejisi"ni açıklamış, Türkiye ile ilişkilerin tamamen kopmasını engellemek istemiş ve ilişkilerin Kopenhag Kriterleri çerçevesinde gözden geçirilmesini öngörmüştür.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı ikinci İlerleme Raporu'nda Türkiye'de halen insan hakları azınlıkların korunması konularında eksiklikler olduğu, sistematik olmasa da işkencenin sürdüğu, ifade hürriyetine kısıtlamaların devam ettiği, MGK'nın siyasette etkili olan statüsünü koruduğu belirtilmiş ama Türkiye'nin adaylığını yine de önerilmiştir. 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Konseyi Avrupa Komisyonu'nun olumlu yöndeki önerisi üzerine Türkiye'yi AB genişleme politikasına resmen dahil etme kararı almıştır. Helsinki'de "Türkiye'nin diğer aday devletlere uygulanan aynı kriterler temelinde birliğe katılmaya yönelmiş bir aday devlet" olduğu belirtilmiştir (AB Konseyi, 1999). Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi'nde de belirtildiği gibi, Türkiye de diğer aday ülkeler gibi üyelik müzakerelerine başlamak için 1993 Kopenhag Avrupa Konseyi Zirvesi'nde belirlenen üyelik kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiştir (Griffiths ve Özdemir, 2004). Karar metninde Kıbrıs sorununa ilişkin AB'nin soruna BM nezdinde bir çözüm bulunamadığı takdirde Güney Kıbrıs'ı çözüm olmadan da üye kabul etmeye karar verebileceği yönündeki ifadesi rahatsızlık oluşturmuştur. Fakat dönemim Genişlemeden Sorumlu Komiseri Verheugen ve AB Yüksek Temsilcisi Solana'nın Ankara'ya gelmesi sürece olan güveni artırmıştır. Bunun üzerine Ankara adaylığı Bakanlar Kurulu'nda onaylamıştır (Baykal ve Arat, 2002: 353-354).

Adaylık statünün kazanılmasıyla Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri kesinlik kazanmış, Türkiye'nin önüne, açık ve net olarak tanımlanmış kriterler ve hedefler konmuştur. Bir diğer deyişle Türkiye AB'nin koşulluluk/uyum prensiplerine dahil edilmiştir (Müftüler Baç, 2005; Ulusoy, 2005). Bu durum 1990'lı yıllarda AB-Türkiye ilişkilerine hâkim olan çıpa-kredibilite ikilemini bitirmiş (Uğur, 1999), ilişkiler sağlıklı bir zemine kavuşmuştur. 1999-2006 yılları arasında Türkiye'de kapsamlı bir reform süreci yaşanmış ve müzakerelere başlanmıştır. Avrupalılaşmanın "altın çağı" olarak adlandırılan (Öniş, 2008: 36) bu süre zarfında çok önemli anayasal değişiklikler yapılmış, anayasanın büyük bir kısmı değişmiştir (Balkır ve Soyaltın, 2018: 127-152). Bu değişiklikler ile işkencenin önlenmesi, düşünce ve ifade özgürlüğü, askeriyenin sivil denetiminin güçlendirilmesi, kişi hürriyetleri ve güvenliği, azınlık haklarının korunması, iletişim hürriyeti, dernek kurma özgürlüğü ile kadın-erkek eşıtliği gibi alanlarda AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nda belirtilen önceliklere uygun düzenlemeler yapılmıştır.

Bu reformlar, Türkiye'de demokratikleşme sürecini hızlandırmış, 1990'lı yılların demokratik çıkarımlarının üzerine daha sağlam temeller atan değişikliklere gidilmiştir. AB üyelik süreci kamuoyu desteği de almıştır. 2000'li yılların başında yapılan bir kamuoyu yoklamasında katılımcıların %75'i adaylığı olumlu karşıladığını belirtmiştir (Bozkurt, 2001: 310). Türkiye, Helsinki Zirvesi'yle başlamış olan reform sürecini hızlandırmış, çıkardığı Uyum Yasaları ile AB'nin siyasi koşullarını büyük ölçüde karşılamıştır. Komisyon Ekim 2004'te yayınladığı İlerleme Raporu'nda Türkiye ile müzakerelere başlanması tavsiye etmiştir. 16-17 Aralık 2004'te yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde de AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi Türkiye ile üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005'te başlamasına karar vermişti (AB Konseyi, 2004).

Zirvenin ardından Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi onaylanmıştır. Bu belgede müzakerelerin ortak hedefinin üyelik olduğu ama sonucunun önceden garanti edilemeyen ucu açık bir süreci ihtiva ettiğinin belirtilmesi AB'nin genişleme stratejisinde daha önceki aday ülkeler için kullanılmayan bir ifade olduğu için eleştirilmiştir. Belgede ayrıca Birliğin hazmetme kapasitesi genişleme kararı alınırken dikkate edilmesi gerek bir unsur olarak öne çıkarılmış, uzun geçiş dönemleri, derogasyonlar, geçici ve daimî koruma önlemleri gerektiğinde Birliğin alabileceği önlemler olarak sıralanmıştır. Benzer şekilde hazmetme

kapasitesi de on iki ülkenin müzakere sürecinde değil Türkiye'nin katılım süreci için dile getirilmiş ve çifte standart uygulaması olarak değerlendirilmiştir (Aydın ve Düzgit, 2008: 11). Belirtilmelidir ki müzakerelerin ortak hedefi katılım olsa da ucunun açık bir süreç olması, uzun geçiş dönemleri, derogasyonlar, geçici ve daimî koruma önlemleri, Birliğin kurucu değerlerinin sürekli ve ciddi biçimde ihlal edilmesi durumunda müzakerelerin askıya alınması gibi hususlar Batı Balkanlar ülkelerinin müzakere çerçeve belgelerinde de yer almaktadır (Baykal, 2013). Bu durum bize AB genişleme politikasının zaman içinde değiştiğini ve üyelik sürecinin de git gide zorlaştığını göstermektedir.

Her ne kadar müzakere çerçeve belgesinde AB'nin genişleme politikasında Türkiye ve Batı Balkanlar için daha farklı bir strateji izleyeceği net şekilde ortaya çıkmış olsa bile AB adaylık statüsünün kazanılması ile Türkiye-AB ilişkileri geri döndürülemeyecek bir sürece girmiştir. Fakat Türkiye, AB ile katılım süreci müzakerelerin başlamasından sadece 13 ay sonra çok kritik bir kriz yaşamıştır. Türkiye Ankara Anlaşması'nı, 2004'te AB üyesi olan on ülkeyi (Güney Kıbrıs Rum Kesimi dahil) kapsayacak şekilde genişleten Ek Protokol'ü imzalamasının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) tanıdığını anlamına gelmediğini belirten bir deklarasyon yayınlamıştır (AB Bakanlığı, 2005). Bu deklarasyon ile Türkiye, Birliğe üye olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 yılında kurulan asıl ortaklık devleti olmadığını ve Kıbrıs Türklerini temsil etmediğini belirtmiştir. AB, Türkiye'nin Kıbrıs deklarasyonuna karşılık başka bir deklarasyon yayınlayarak Türkiye'nin Ek Protokolden doğan yükümlölüklerini yerine getirmesi gerektiğinin altını çizmiştir. İki taraf arasındaki ilişkiler Türkiye'nin GKRY'ye hava alanı ve limanlarını açmaksızın Gümrük Birliği'ni yeni üyeleri kapsayacak şekilde genişletme kararı alması ile türbülansa girmiş (Schimmelfennig, 2009), ilişkilerin "altın çağı" bitmiştir. 14-15 Aralık 2006'da Brüksel'de düzenlenen Avrupa Konseyi Ek Protokol'ün tam olarak uygulanması şartına bağlı olarak müzakereleri müktesebatin sekiz başlığında askıya alma kararı vermiştir. Konsey, aynı sebeple hiçbir başlığın geçici olarak kapatılamayacağını ifade etmiştir. Bu tarihten sonra demokratik koşulluluğun zayıflaması ve uyum maliyetlerin artması (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2019) ile iki taraf arasında siyasi ilişkilerin (Gümrük Birliği çerçevesinde ekonomik ve ticari bağlar korunsa bile) durma noktasına geldiğini ve Türkiye'de demokratik reformların yavaşladığını söyleyebiliriz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1990'lı yıllar, Avrupa'da siyasi derinleşme ve MDAÜ'nün üyelik süreci ile değişen genişleme politikaları ile şekillenirken, Türkiye'de 1980 darbesi sonrası siyasi istikrarın sağlanması, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve demokrasinin tesis edilmesi gibi temel sorunlara çözüm aranan yıllar olmuştur. Bu dönemde Türkiye geleneksel dış politika stratejisi çerçevesinde AT'ye üyelik sürecini hızlandırmak istemiştir. Fakat AT/AB'de demokratik koşulluluğunun kapsamı genişlerken, Türkiye'de 1980 darbesi sonrası yaşanan siyasi istikrarsızlık çeşitli toplumsal ve ekonomik krizler ile kendini göstermiştir. AT'ye tam üyelik talebi 1980'li yılların sonunda reddedilen Türkiye 1990'lı yıllarda AB adını alan Topluluk ile ilişkilerini düzeltmek için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Türkiye üyelik süreci açısından önemli bir adım oluşturacağı gerçeğinden hareketle taraflar arasında daha önce Ankara Antlaşmasında (1963) taahhüt edildiği gibi Gümrük Birliği kurulmasına destek vermiştir. Belirtmek gerekir ki bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerine gerekli zemini iç politikada yaşanan çalkantılar ve kazanılan demokratik çıkarımlar sağlamıştır.

Bu kazanımlardan hareketle Gümrük Birliği ile ticari olarak AB ile ekonomik bütünleşmesinde önemli bir noktaya gelen Türkiye siyasi ayağının tamamlanması için çabalarını hızlandırmıştır. 1997 Lüksemburg Zirvesinde adaylık statüsü elde etmeyi bekleyen Türkiye genişleme sürecinin dışında bırakılınca AB ile siyasi diyalogu kesme kararı almıştır. Bu kararın ardından Avrupa Komisyonu Türkiye'nin adaylığını önermiş ve Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde de Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiştir. 1999 Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsü kazanan Türkiye, 2000'li yılların başında AB'nin demokratik koşulluluğuna cevaben adına önemli reformlar yapabilmiş ve 1990'larda yapılan hatalardan büyük ölçüde kaçınılmıştır. Kamuoyundan ve iş dünyasından da destek alan AB üyelik süreci, Türkiye'de 1990lar boyunca ciddi darbeler alan demokrasinin tesisi ve güçlendirilmesi için önemli bir ivme yaratmıştır. Türkiye çok kısa bir zaman zarfında çok önemli anayasal değişiklikler yapmış, anayasanın büyük bir kısmı değişmiştir.

Türkiye, üyelik için 2000'li yılların ortasında müzakerelere başlamış olmasına rağmen günümüze gelindiğinde AB üyeliği henüz gerçekleşebilmiş değildir. Sürece verilen siyasi ve toplumsal destek de

zaman içinde azalmıştır. Türkiye’de 2000’lerin sonunda demokratik reformların yavaşlaması AB üyelik çıpasının zayıflaması ve uyum maliyetinin artması ile açıklanmaktadır. Bu yapısal koşullar hükümete hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, ifade ve basın özgürlüğü gibi temel alanlarda AB reformlarından geriye giden uygulamaları hayata geçirmek için alan tanımıştır. Günümüzde Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri için demokratik koşulluluğun kapsamı genişlemiş, AB’nin aday ülkeleri izleme ve denetleme yöntemleri daha kapsamlı bir hale gelmiştir. Bu durum Türkiye’nin üyeliğini zora sokacak gelişmelere gebe dir. Demokrasinin tesisi adına alınması gerekenler yeni dersler olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

AK Parti. (2002). *58. Hükümet Programı*. 18.07.2019 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/upload/documents/58inci-hukumet-programi.pdf> adresinden alındı.

Ahmad F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. New York: Routledge.
Ankara Anlaşması. (1963). 11.08.2018 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.

Avrupa Konseyi. (1981). *Parlamenteler Meclisi, Türkiye’deki Durum Hakkında Rapor, Order 395*. 02.08.2019 tarihinde <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=13601&lang=en> adresinden alındı.

Avrupa Birliği Bakanlığı. (2005). *Avrupa Birliği’nin Genişlemesinin Ardından Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşmaya Ek Protokol*. Ankara 2005. 09.09.2018 http://ab.gov.tr/files/ardb/ek_protokol.pd adresinden ulaşılmıştır.

Avrupa Birliği Konseyi (1999). *Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları, Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi, Madde 12*. Aralık 1999. 22.09.2018 tarihinde http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm adresinden ulaşılmıştır.

Avrupa Birliği Konseyi. (2002). *Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları, Kopenhag Zirve Sonuç Bildirisi, 12 Aralık 2002*. N4000/02, 20.08.2019 tarihinde

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Avrupa Birliği Konseyi. (2004). *16-17 Aralık 2004 Tarihli Avrupa Konseyi Lüksemburg Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi*. 19.10.2018 tarihinde

https://www.ab.gov.tr/files/_files/Zirve_Bildirileri/PresConc_17122004.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Aydin, M. (1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies* 35(4), 152-86.

Aydın Düzgüt, S. (2008). *Seeking Kant in the EU's relations with Turkey*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) Yayınları.

Balkır, C. & Williams, A. M. (1993). *Turkey and EC*, London & New York: Pinter Publishers Ltd.

Balkır, C. & Soyaltın, D. (2018). *Avrupalılaşıma: Tarihçe, Kuram, Kavram ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Baykal, S. & Arat, T. (2002). 1990-2001: AB'yle İlişkileri. Oran, B. (Der). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt II), içinde (326-365) İstanbul: İletişim Yayınları.

Baykal, S. (2013). AB Hukukunun Temel İlkeleri Çerçevesinde AB'ye Katılım. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 12(1), 1-30.

Bayramoğlu, A. (2018). *28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi*, 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Birand, M. A. (2005). *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası (1959-2004)*. 11. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.

Birand, M. A. (1996). *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, 2. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Bozkurt, V. (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye Siyasal Kurumlar, Çıkar Grupları, Kamuoyu, Ortaklık Belgeleri*. İstanbul: Vipaş Yayınları.

Börzel, T. A. & Soyaltın, D. (2012). Europeanization in Turkey. Stretching a Concept to its Limits?. *KFG Working Papers 36, Research College "The Transformative Power of Europe"*, Freie Universität Berlin.

Börzel, T. & Risse, T. (2009). Venus Approaching Mars? The European Union's Approaches to Democracy Promotion Im Comparative

Perspective a Magen. (Der.). McFaul M. & Risse, T., *Democracy Promotion in the US and the EU Compared* içinde (34-60) Houndmills: Palgrave Macmillan.

Buğra, A. & Savaşkan, O. (2014). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cem, İ. (2005). *Avrupa’nın Birliği ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2007). *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*. London: I. B. Tauris.

Çınar, M. & Duran, B. (2008). The Specific Evolution of Contemporary Political Islam Turkey and its Difference. (Der.). Cizre, Ü., *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party* içinde (17-41) New York, NY: Routledge.

Dağı, İ. (2006). The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy.

Yavuz, H. (Der.). *The Emergence of a New Turkey Democracy and the AK Parti* içinde (88–107). Salt Lake City: University of Utah Press.

Dağı, İ. (1996). Democratic Transition in Turkey, 1980-83: The Impact of European Diplomacy. *Middle Eastern Studies* 32(2), 124-141.

Dünya Bankası. (2014). *AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi*.

Elbasani, A. & Soyaltın Colella, D. (2019). How to Seize the State and Get Away with It! Controlled Judiciary and Impunity of Corruption Under the Guise of EU Conditionality. Konferans Tebliği, APSA, 1 Eylül 2019, Washington.

Eralp, A. (1993). Turkey and the EC in the Changing Post-War International System. (Der.). Balkır, C. & Williams, A. M., *Turkey and Europe* içinde (24-44). London: Pinter Publishers.

Erdenir, B. (2012). Türkiye’nin Siyasi Reform Sürecinde Avrupa Birliği’nin Demokratik Koşulluluğu. *Amne İdaresi Dergisi* 45(4), 95-117.

Erdem, G. (2015). 12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 4(1), 29-64.

Erhan, Ç. & Arat, T. (2001). *AT’yle İlişkiler*. (Ed.). Oran, B., *Türk Dış Politikası* içinde (83-101), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Faucompret, E. & Konings, J. (2008). *Turkish Accession to the EU: Satisfying the Copenhagen Criteria*. New York: Routledge.
- Göcen, S. (2017). Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi* 1(1), 61-76.
- Grabbe, H. (2002). EU Conditionality and the Acquis Communautaire. *International Political Science Review* 23(2), 249-268.
- Grabbe, H. (2006). *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Griffiths, R. T. & Özdemir, D. (2004). *Turkey and EU Enlargement: Process of Incorporation*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Hale, W. & Özbudun, E. (2010). *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Rise of the AKP*. London and New York: Routledge.
- Huntington, S. P. (2001). Democracy's Third Wave. (Der.). Diamond, L. & Plattner, M. F., *The Global Resurgence of Democracies* içinde (3-25) Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Kaliber, A. (2014). Europeanization in Turkey: In Search of a New Paradigm of Modernization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16(1), 30-46.
- Karluk, R. (1997). *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaya, A. & Tecmen, A. (2011). Turkish Modernity: A Continuous Journey of Europeanisation. (Der.). Ichijo, A., *Europe, Nations and Modernity* içinde (13-36) New York: Palgrave.
- Kelemen, R. D. & Blauburger, M. (2016). Introducing the Debate: "European Union Safeguards Against Member States" Democratic Backsliding. *Journal of European Public Policy* 24(3), 317-320.
- Kirişçi, K. (2011). Reforming Turkey's Asylum Policy: Is It Europeanization, UNHCR-ization or ECHR-ization?. Konferans Tebliği, *KFG Conference on "Faraway, So Close? Paper for Reaching beyond the Pro/Contra Controversy on Turkey's EU Accession,"* 2-4 Haziran, İstanbul, Türkiye.
- Kubicek, P. J. (2003). *The European Union and Democratization*. London, New York: Routledge.

Külahcı, E. (2005). EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and Quest for Turkish Transformation. *Journal of Southern Europe and Balkans* 7(3), 387-402.

Milliyet. (2010). *26 Yılın Kanlı Bilançosu*. 24.06.2010. 14.10.2019 tarihinde

<http://www.milliyet.com.tr/26-yilin-kanli-bilancosu-gundem-1254711/> adresinden ulaşılmıştır.

Milliyet. (1997). *1 Dakika İçin Referandum*. 19.02.1997. 19.08.2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/19/haber/bir.html> adresinden ulaşılmıştır.

Milliyet. (1987). *AET'ye Halktan Da Evet*. 16.04.1987. 20.09.2018 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1987/04/16> adresinden ulaşılmıştır.

Müftüler Baç, M. (2005). Turkey's Political Reforms and Impact of European Union. *South European Society and Politics* 10(1), 16-30.

Öniş, Z. (2010). Crises and Transformation in Turkish Political Economy. *Turkish Policy Quarterly* 9(3), 45-61.

Öniş, Z. (2006). Turkey's Encounters with the New Europe: Multiple Transformations, Inherent Dilemmas and the Challenges Ahead. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 8(3), 279-98.

Öniş, Z. (2003). Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey and EU Relations in Post-Helsinki Era. *Turkish Studies* 4(1), 9-34.

Park, B. (2007). Turkey and the Eternal Question of Being or Becoming European. (Der.). Flockart, T., *Socializing Democratic Norms: The Role of International Organizations for the Construction of Europe* İçinde (232-248) New York: Palgrave.

Phinnemore, D. & Chiva, C. (2011). *The European Union's 2007 Enlargement*. London: Routledge.

Pridham, G. (2005). *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Rumelili, B. (2008). Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective. *Insight Turkey* 10(1), 97-110.

San, B. (1996). The Council of Europe and Forceful Suspension of Democracy in Its Member States. *TODAEI* 17, 15-42.

Schimmelfennig, F. (2008). EU Political Accession Conditionality After the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness. *Journal of European Public Policy* 15(6), 918-937.

Schimmelfennig, F. (2009). Entrapped Again: The Way to EU Membership Negotiations with Turkey. *International Politics* 46, 413-431.

Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2004). Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy* 11(4), 661-79.

Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2005). *The Europeanisation of Central and Eastern Europe*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. (2019). The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited, *Journal of European Public Policy*, DOI: [10.1080/13501763.2019.1617333](https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1617333)

Sedelmeier, U. (2017). Political Safeguards Against Democratic Backsliding in the EU: The Limits Of Material Sanctions and the Scope of Social Pressure. *Journal of European Public Policy* 24(3), 337-351.

Smith, K. (2005). The Outsiders: The European Neighbourhood Policy. *International Affairs* 81, 757-73.

Soyaltın, D. (2015). Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arkaplanı. (Der.). Dinç, C., *Avrupa ve Avrupa Birliği: Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler* içinde (11-35) Ankara: Savaş Kitap.

Soyaltın, D. (2017). Public Sector Reforms to Fight Corruption in Turkey: A Case of Failed Europeanization?. *Turkish Studies* 18(3), 439-458.

Soyaltın Colella, D. (2019). Undemocratic Change in Turkey: When Does the Council of Monitoring Backfire?. Konferans Tebliği CEEISA-ISA, Belgrad 17-19 Eylül 2019.

Soyaltın Colella, D. (2019a). Old Wine in New Bottles? Corruption and Neo-patrimonial Statehood in Turkey. (Der.). Kubbe, I. & Varraich, A., *Corruption and Informal Practices in the Middle East and North Africa* içinde (120-134) New York: Routledge.

Soysal, İ. (1999). *Avrupa Konseyi ve Türkiye, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uğur, M. (1999). *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*, Aldershot: Ashgate.

Ulusoy, K. (2005). Turkey's Reform Effort Reconsidered 1987-2004. European University Institute, Working Papers. RSCAS 28.

Usul, A. R. (2008). Avrupa Birliği'nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması. *Uluslararası İlişkiler* 5(17), 105-125.

Tugal, C. (2019). *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 4. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Wassenberg, B. (2013). *History of the Council of Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publications.